

הרב יהוסף יעבץ

מודיעין-עילית

עיונים בספר שו"ת וחינושים חזו"א החדש

חזון איש שו"ת וחינושים, ב"ב, מוצאי שנת השבע, תשע"ו

במלאות סב שנים לפטירת מרן החזו"א, בקע שוב כשחר אורו, למנצח לעבד ה', לישעיה.

החזו"א נמצא בפרטים הקטנים, לשבעת הכרכים המלאים והגדושים, בהם לא הניח המחבר פרט קטן שלא עסק בו, מצטרף כרך שמיני. כרך זה משלב ראשית בסיום: כתבי החזו"א משחר נערותו (סי' תקעז נכתב לפני תרנ"ו, בטרם היה רבינו בן יז), עם פסקיו והוראותיו מסוף ימיו (סי' שכ נכתב ימים ספורים טרם פטירתו). הראשונים לא באו בספר כי לא באו למדרגת 'חזון איש', והאחרונים לא באו בספר כי מאוחרים הם לו. אבל התורה תורת חזון איש היא, השילוב המיוחד של בחינת כל הפרטים, עם המבט הכולל והבטוח, (וכרגיל, המפתחות, לית אתר פנוי מינייהו...). ופותח לנו ספר זה צוהר, למה שמעבר ל'מוצר המוגמר' בשבעת ספרי חזו"א, על הקודם להם, ועל המאוחר להם.

בעוד הפסקים והתשובות רובם ככולם מוכרים וידועים הם ללומדים, ואיבדר שמייהו בבי מדרשא, הכתבים האלו הם הפתעה נעימה: חידושי סוגיות בכמאתיים סוגיות, מר' אברהם ישעיה הצעיר, מגיל יז ואילך (על הנכתבים בין תרנ"ו לתרס"א צויין "מימי עלומיו", ואילו סי' תקעז הוא "משחר ימי נעוריו"), דרך קוסובה, כוידאן, סטופיצי, מינסק, וילנא, ואפילו עיירת הנופש אלקניק, ועד מענים מבני ברק להשגות על ספרי חזו"א.

יאמרו: מי שלא סיים עדיין שבעת כרכי חזון איש שיצאו תחת ידו, מה לו לחפש עוד גנוזות נוספות? אמנם, לא כך הדבר, סדרת ה'כתיבות' האלו, המחברות המצהיבות של חזון איש מקוסובה, היא עדות אילמת להתפתחותו וגדילתו של רבינו הגדול. כפי שהדריך את הצעירים הבאים לבקש ממנו דרך בלימוד, כך אנו רואים אותו כבר בימי נעוריו, ראשית כל מסביר, מסכם ("ביאור וסיכום בדיני בור", תקפ), מקרב אל ההבנה עד למדה ידועה, ומשם עובר אל הסברים שנאמרו לפניו, את חלקם יציין ב'אינו מובן', ואת חלקם ישלב ב'הדבר מוכרע', ויסיים ב'לענין הלכה' (למשל: עמ' שיא). בזכרנו שלא מחבר ספר עמד אז מול המחברת, ובודאי לא מחבר ספר הלכה, נוכל להבין מה הוא "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא" כתכונת לימוד.

המעייין היטב בהשוואות ובהקבלות בין הכתבים האלו לספרי חזו"א, יגלה כי כתבי החזו"א מימי עלומיו שימשו בסיס לחלק מספרי חזו"א הסופיים. כמה וכמה סימנים המפורסמים כאן הם מהדורא קמא לכתוב בחזו"א, וכמה מהם אינם אפילו בגדר מהדורא קמא, אבל התוכן שבהם שולב בספר חזו"א במדה מסויימת. (סי' צב נראה לכאורה שהוא קטע שנשמט בהעתקת החזו"א משום טעות "הדומות").

שנת תרנ"ז מתבררת כשנה פוריה במיוחד, כאשר רוב החד"ת מ"מי עלומיו' צויינו בתאריך של תרנ"ז (ומעט מתרנ"ו, סימנים: תרג, תרנה),¹ וכן המכתבים המאריכים בסוגיות שנשלחו בין האחים והאב הגדול, ודומה עלינו כאילו באותם ימים ישבו כל בני המשפחה וביירו וליבנו יחדיו את הסוגיות, וההתכתבות הזו אינה אלא זכר מועט ללימוד המשותף הזה. אכן, יותר נראה לשער, שהמחברות מתרס"א ואילך (סביבות גיל כב') נכנסו לספרי חזו"א באופן מסודר, ואילו הקודמות לתאריך זה לא שולבו כמות שהן (שנת תר"ס נחשבת עדיין כ"ימי עלומיו", בסי' תקסט, אבל שנת תרס"ב כבר לא, בסי' תקלא), ולכן נשתמרו בתור כתבים (ואעפ"כ יש הרבה הקבלות, וסי' תקלו נכתב בתרנז, ותוכנו שולב בס' חזו"א. העורך טרח לציין שם ש"הספר הוא בתרא", דלא תימא שנכתב עוד לפני תרנ"ז...). ואולי ניתן לשער ג"כ שהכותרות "הערות שאינן מבוררות" נכתבו ע"י החזו"א בעת איסוף החומר לספרים, ולא בעת הכתיבה עצמה. לכשתימצי לומר יש מאלו שצויינו בספרינו כ"לישנא קמא לחזו"א פלוני", ולא באו בתורת ס' חזו"א, אלא להיפך, על פי הדברים האלו עובד מקום פלוני בחזו"א (ולכן בסי' רפ למשל לא ידעו אם קודם לספר או מאוחר לו).

כשמתפרסם ספר חדש מראש ישיבה מפורסם, מצפים הלומדים לעוד 'חקירות' יסודיות, לישוב של "רמב"ם קשה", ולדרכים חדשות בעניני "מגו" חזקת הבתים" "צרת צרה" ו"חיוב מזיק". חזו"א חדש, אינו בהכרח עוסק בכותרות המרשימות, אבל בכל פרט קטן בו הוא נוגע, יכולה לצאת הלכה חדשה, ו"הלכה המתבררת מן הגמ'" יקרה בעיניו ובעיני לומדי תורתו מכל ההיות. הפרט הקטן המוכרע להלכה, בכלאים או בהלכות השכמת הבוקר, הוא הוא תמצית תלמודו וכחו של חזו"א.

חדושים הלכתיים

חדושים הלכתיים מעניינים באים כבר בתחילת הדברים, בסי' ב פוסק חזו"א שלא תהיה חציצה בנטילת ידיים של נקיות, ולא ידוע מנין לנו חדוש כזה, שהרי הענין הוא נקיות היד, ומועיל גם מידי דמנקי. ואולי כוונתו ללכלוך עצמו הנדבק וקרי ליה חציצה.²

1 העידו עליו שמגיל יג' הקדיש עצמו לתורה בלבד, וכך מוכיחים דבריו הרבים שנכתבו בגיל יז', שבאו אחרי שנים של פילוס דרך עצמאית ועיון בסוגיות חמורות בכל רחבי הש"ס. וקשה להניח שלא כתב כלום באותם שנים, שכן הכתיבה היתה חלק מעיונו. ומן הסתם לא שמר מה שכתב קודם שנתגבשה שיטתו. ובמכתבו אומר "חסר לי גירסא דינקותא", אולי כוונתו לימי הילדות ממש, שבזמנם היו השרידים בקיאים בג' בבות קודם בר מצוה, ואולי בתקופה זו לא היה שוקד כ"כ על הבקיות. ובמענה לשאלה לאיזה חיידר לשלוח את הילד, השיב: במקום שלומדים קצת ומשחקים הרבה...

2 ובכלל הדין הזה צ"ע, דהמבואר בקדמונים לא נהוג עלמא כלל, והנהוג אינו מבואר כלל. החזו"א שם כ': "מן הסגולים שלא להקל בנט"י המבוארים בשו"ע ומאד החמירו בזה כמבואר בשו"ע או"ח סי' ד' ומן דקדוק ההלכה שלא יהא חציצה ושתהי' הנטילה למעלה מקשרי אצבעות, וזה בכלל טהרה המביאה לידי קדושה, ולמעלה מפרק הזרוע של יד מקום מכוסה אף שרבו מגולי כל הידים בטלה דעתם". ובשו"ע ד' יח א"י: "אלו דברים צריך נטילה במים... הנוגע ברגליו... הנוגע בגופו בידו, ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל אם ת"ח הוא תלמודו משתכח ואם אינו ת"ח יוצא מדעתו", ובב"י ציין מקורו משם ארחות חיים, ומובא בכמה ראשונים וכן במחז"ו רעה וסידור רש"י תקעז (הגר"א ציין לבריתא

בסי' כח קובע רבינו: שמחיצה של בית הכנסת חייבת להיות באופן שא"א לראות מעזרת ישראל לעזרת נשים. וזה מנוגד לפסקו הידוע של בעל אגרות משה, שדין מחיצה בביהכ"ס הוא דין עצמי, של הפרדה במקום קדוש, בלי קשר לאיסור הסתכלות בנשים, ולכן מצד דין מחיצה סגי במחיצה של י"ח טפחים. ואילו החזו"א קובע שענין המחיצה היא למנוע הסתכלות, ואף כותב: "הסתכלות מעזרת ישראל לעזרת נשים היא איסור גמור", ואין כוונתו כמובן לאיסור הסתכלות בנשים, שאינו ענין לביהכ"ס ותנאיו עמו. אבל מנהג הרבה קהילות וגם מעט ישיבות היה שהעז"נ מוגבהת מביהכ"ס וחלונותיה פתוחים, והנושא עיניו למעלה יכול לראות את הנשים, ואין זה מקלקל דין המחיצה.

בסי' מט כותב רבינו כדבר פשוט "בטלטול כפתורי החשמל ובסגירתם נהיגים לאסור, וגם חוששין משום טלטול מוקצה", דמשמע שיש איסור בונה בדבר, וכדברי החו"ב בשם רבינו. אבל בספרינו סי' נו בסופו נכתב: "דוקא אם מכונת החשמל מסתובבת עכשיו בלי בעל בחירה, והוי סיבוב החשמל כטבע העולם כרוח מצויה. אבל אם האדם מסבב אין כאן בונה מצד החיבור דמעשה בעל בחירה חשיב נולד, ועדיין אין החיבור פועל כלום". הרי אין מלאכת בונה אלא כשיש זרם קיים והאדם מחבר לזרם חפץ נוסף, וזרימת החשמל חשיבא

דמעש"ת, וכוונתו לחופת אליהו באוצר מדרשים עמ' 671 ושם לית' תלמודו משתכח, ואפשר שהגר"א רמו לחלוקי הנוסחאות, ובבריתא דמעש"ת בכלבו קיח' לית', אבל באף אחד מהם לא נזכר שקשור ללימוד תורה או לתפלה, אלא שעצם הדברים האלו בלא נט"י גורמים ליציאה מן הדעת או לשכחה. ואדרבה, לתפלה אמרו דסגי במידי דמנקי (צב ז), ולענין סכנה זו רק במים.

ולפ"ז נט"י אחר שנוגע בגופו הוא ענין עצמי ויש סכנה אם נגע בגופו ולא נטל ידיו, ולא נהגו כן, כגון הרחוץ בים, או עוסק במלאכה, אינו מקפיד על נגיעה במקום המכוסה, כי אינו עוסק בתורה, ואינו ממחר ליטול ידיו. ועיקר נט"י לתפלה ולסעודה הוא משום שידיים עסקניות הן, ואם היה סכנה לא היו סתם בני אדם מתעסקים בה.

ובאמת לא נראה ג"כ שהוא מפסיד סגולי לענין ת"ת, שהרי הוא מנהג מאוחר מחז"ל, ולא יתכן שחז"ל היו נכשלים במפסיד סגולי לת"ת, וכמבואר ברא"ש ברכות פ"ט סכ"ג על הא דאמרו שם: כי מיתער לימא אלהי נשמה וכו' כי שמע קול תרנגולא לימא הנותן לשכוי וכו' כי לביש וכו' ורק אחר כל הברכות אמרי' כי משי ידיה וכו', ופי' בטעם הנטילה: "לפי שידי של אדם עסקניות הם ואי אפשר שלא ליגע בבשר המטונף בלילה". וכ' הרא"ש: "האידנא נהגו לברך אלו הברכות על הסדר אחר שנטל ידיו דכל זמן שאין ידיו נקיות אין לברכן... מיהו מלשון שסדרם הגמרא משמע שיכול לברך כל אלו הברכות קודם נטילת ידים וזהו סעד לדברי שלא תקנו נטילת ידים אלא לק"ש ולתפלה".

מבואר מדבריו שחז"ל לא היו מקפידים ליטול ידים לפני הזכרת השם וברכה, רק לפני תפלה. והאידנא מברכים לכולהו אחר הנטילה ומנהג מאוחר הוא.

ונראה שגם בריתא הנ"ל שהצריכה נטילה, אינה בהכרח ענין סגולי, עי' יש"ש חולין פ"ח שמביא הבריתא וכ': "רחיצה בעלמא מספקת, דהא כל זיעת הגוף סם המות, חוץ מזיעת הפנים, וחיכוך הראש, או משום זיעה, או משום מיאוס בל תשקצו". והא דתלמודו משתכח, משום שמוזלזל בעצמו ובתורתו, עי' קדושין לג': שמי שאינו עומד בפני רבו תלמודו משתכח, ועי' רש"י פסחים מט. ת"ח המרבה סעודות תלמודו משתכח, משום שאינו עוסק לחזור עליו, (וכע"ז פי' ביבמות סב': שצריך לעסוק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח).

ואולי החזו"א שמצריך לדקדק על חציצה כוונתו מפני רו"ר, ולא ללימוד שלזה סגי במידי דמנקי וכאמור.

כחיבור גמור. אבל כשהזרם אינו קיים רק בא ע"י אדם בעל בחירה, המעשה נקרא על שמו. וא"כ קל וחומר כשאין כלל זרם, שאין חיוב בונה על הדבר, והרי הדברים צריכים עיונא.

בסי' קמג מעלה החזו"א צד להתיר גבינת עכו"ם ע"י בדיקה כימית שהיא מחלב טהור.

בסי' רלב הוסיף לדון בנושא שכבר דן בו באה"ע כח א, באומרת מת בעלי אי חישי' לאומרת בדדמי. הגדון שם באשה שראתה את בעלה נורה ונופל על הארץ, ע"י הגרמנים. וכ' "דלא חישי' לניצול, שרציצת המח ע"י יריה הוא צפוי למות בשעות מועטות אם לא ימהרו לו טיפול רפואי תיכף", וכן כ' ש"אם היה אחד מצילו ומחזירו לתוך העיר או לעיר אחרת סמוכה היה הדבר ידוע", "כמדומה שיריה במח גם היום הוא בחזקת שאין לה רפואה". והוא חדוש גדול, שהרי אי אפשר לראות בעין היכן פוגע הכדור, שהוא כהרף עין, ואם לא שעמדה צמוד אליו ממש וראתה אחר נפילתו א"א לדעת אם נפגע בכלל בראש ובודאי לא שנפגע במח. והיו כמה וכמה אנשים שיצאו וניצלו ממקומות ההריגה האלו כידוע, עצם העובדה שאדם נפגע ונופל אינה ראייה כלל (והיו שעשו עצמם נפגעים והפילו עצמם), וכן תמוה מש"כ שאם היה ניצל היה הדבר מתפרסם, שהרי מי שהציל יהודי באותו זמן היה מסתיר הדבר בכל דרך שאפשר (ולגבי הפרסום אחר המלחמה כבר כ' שם החזו"א שא"א לסמוך ע"ז).

קביעה מעניינת נמצאת בסי' רצח: "בכלל עבודה (עבודת ה') הרצויה לשכור ע"י שליח שלא לעבור בכל תלין". היה מקום לומר שמדובר בהערמה ואינה לכתחלה, אבל קובע החזו"א שאינו כן, אלא כמו עשיית פרוזובול, "ולא כאותם המפקקים על היתר עיסקא ואומרים שזו נגד כוונת התורה... מה שמצאו חכמים לטוב הננו צריכים להיות בטוחים שמביא טובה בעולם". ויש מקום לדון בזה, התורה אסרה רבית, שלא לנצל דוחקו וצרכו של הלוח ולדרוש ממנו יותר ממה שקיבל, אבל העושה עסק בשביל חברו ומרויח וחולקים ברוחים, אין זה ענין איסור התורה (ועל היתר עיסקא ללוח למחייתו, בודאי לא אמר רבינו שיש להיות בטוח שמביא טובה לעולם...), ואילו השוכר ע"י שליח שלא יעבור בכל תלין, היה מקום לומר שאינו לכתחלה, כי כאז כן עתה, כל שכיר יום עיניו על שכרו, ואילו הוא נושא את נפשו, ובודאי שמח לקבלו מיד.

בכלל מוצאים אנו בספר את הרגשותיו האנושיות של רבינו, והסתכלותו הרגישה על הזולת, מאיש ועד בהמה, כמו: "יש בזה משום גרמא של הבאה (-צ"ל הבאת) ישיש בצרה ומצוקה" (רסט), "אם היו מקיימים את העגלים... והיו בני אדם מחלקין (-את החלב) ביניהן ובין העגלים... זו הדרך הטבעית, ועכשיו משתמשים שדוקא פרה א' תזין ק' אנשים ואולי אין זה דרכי נעם". ומכח סברא זו, שניצול הבהמות לתעשיית החלב אינו בהכרח דרכי נעם, מסיק שייתכן שאין להקל כ"כ ולהחשיב את החליבה צורך, כי הוא צורך מלאכותי שאנו יצרנו.

מענין לראות, כי אף שבקיצור דיני כלאי הכרם סק"ג מביא דעת הרמב"ם להחמיר בעריס, ולא מכריע, כאן בסי' שלח כותב "אפשר להקל בעריס כדעת הראב"ד". כן מעניין שכאן בסי' שלט כותב דבר פשוט שאין לסמוך על היתר שתי וערב בכלאים דאורייתא, ושכבר כתב כן במכתב הקודם, אבל בדיני כלאי זרעים סק"ה וסק"ז לא הזכיר כלל ולא משמע כן בדבריו שם.

עוד בענין כלאים, בספר חזו"א כלאים ב טז דן ב"נוטל שרף ונותנו בסדק והוא חוזר ועושה ענף מאותו השרף", והדבר נראה תמוה, וכאן בסי' שמ כתב "דוקא כשהנוול מתהוה אח"כ ליחור, אבל אם מדשן את העץ ואינו מתהוה ליחור בפני עצמו אין בו משום הרכבה". לא ברור לי אם מכתב זה בא לבאר האמור בספר, או להיפך, שהוא מענה לשאלה, שעל פיה נכתבו הדברים בספר. ואולי כוונתו להרכבת עין, שעי"ז זורם שרף מן הקליפה לעץ, ואין זה במשמעות הדברים, וצ"ע.³

במקום אחר בספר עוסק החזו"א בעניני המציאות בשדה: "כמדומה שבזמננו אין תקנה כלל לשבולת שנעקרה, משום שארצנו ותבואתנו דלים ורזים גם בפעולתם ועבודתם" (סי' שנה). ומעניין לאיזה תקופה מתאימה הגדרה זו.

בסי' תפ מיישב קושיה הלכתית של תלמידו ר"א פלצינסקי, ע"פ ביאור המציאות: החזו"א סובר שפירצת י' אמות פוסלת את ההיקף רק מדרבנן, ועל כך תמה רא"פ א"כ איך פריצת חומת ירושלים קלקלה את המחיצות לעשות רה"ר, הרי מן התורה אינו נפסל. והשיב החזו"א "חומת ירושלים לא היתה מרובעת, אלא היתה עגולה או מקומות עגולים", ומצורף ג"כ ציור של עיגול ובו ב' פירצות, פירצה בעיגול נחשבת פירצה בקרן זוית, ופירצה בקרן זוית אינה נחשבת פתח כלל: "שאיין מי שחייב לראות את העומדים מתעגלין זכנגז". אבל הדברים נראים תמוהים, שהגם שהחומה עגולה במבט כללי, מ"מ בכל מקום שהיא בנויה היא קרובה ליושר גמור, וכל פעם שפורצים בה פרצה הרי החומה ניצבת מב' הצדדים, והעיגול של החומה אינו אלא בצילום אוירי, או ממרחק, שמתעגלת סביב העיר. אבל חומה שמקיפה מספר קילומטרים, כהקיפה של ירושלים, אפילו אם היא עיגול סימטרי לגמרי, אין הדבר ניכר במקום ספציפי בחומה.

בסי' תחק דן בדין 'מאמר' ביבמה לר' שמעון, כבר בחיבורו הגדול לאה"ע קלב ז כתב דספיקו של ר"ש הוא רק מדרבנן, ואמנם פשטות הסוגיא אינה כן, אלא שאין הכרח, כמו שדן רבינו באה"ע שם, וכן באו"ש בקונטרס זיקה ס"ק לח, (אף שלענ"ד נר' ברשב"א יבמות נא: שהוא מן התורה). וכל זה בדעת הבבלי, אבל בירושלמי יבמות פ"ב ה"א מבואר שהוא מן התורה לר' שמעון, מיהו כאן בספרינו הניף ידו רבינו גם על הירושלמי וכתב: "וההיא דירושלמי אסמכתא, דהרי אמרו שם ולקחה מאמר, ואמרו הועיל בה מאמר לאוסרה על אחין, וקי"ל דכל מאמר דרבנן, והלכך גם לר"ש י"ל מדרבנן". ואין רבינו מזכיר כלל שפשטות הירושלמי בכמה מקומות שגם מאמר דאורייתא, ולא כסתימת הבבלי, ואף בדעת בית הלל סובר כן הירושלמי, וכך פשטות דבריו ביבמות פ"ה ה"א, וכן הבינו בד' הירו' הקר"א יבמות

3 ע"ש בספר שמבאר שאינו דומה לכלאי בהמה שהאיסור רק בחי, אבל בכלאי אילן כל קורט וקורט הוא בריה כל שראוי להרכיב ולהצמיח. וגם מצד ההלכה הוא חרוש גדול ונר' תמוה, הלא התורה אסרה אילן, ואילן יש לו חיים גם כשעוקרים אותו לזמן מועט עדיין שם אילן עליו, וגם אם הוא קטן, אבל על שרף אין שם אילן. ולדבריו כל ההאבקה שנעשה ע"י חרקים הוא ג"כ כלאי אילן. וכך יש לתמוה ג"כ על הרב מנח"ש תניא ק' שאוסר הנדסה גנטית וכותב כסברת החזו"א כאן. אמנם במעדני ארץ א' ה' כתב בעצמו להתיר בזה, וצ"ע.

יט ב ומ א ונא ב ובנעם ירושלמי יבמות פ"ה ובאו"ש קונטרס זיקה אות לו ואילך, וכן נראה להדיא שם שמדמים את המאמר לזיקה, מיהו מצאתי לו חבר לרבינו בזה, הגאון בעל אגרות משה אה"ע ח"א סי' קסח, שהבין ג"כ שכל הנדון בירושלמי אינו אלא מדרבנן, והדימוי לזיקה לאו דוקא. (אלא שהחזו"א אינו נכנס לדיון על ד' הירו' אליבא דבית הלל, רק כותב כדבר פשוט וכראיה שתלו ד' ר"ש במאמר דעלמא ו"ק"ל מאמר דרבנן", נראה שלא ראה לנדון כלל אם הירו' אינו מסכים לזה, שהרי אינו יכול להוכיח שיטתו מתוך עצמה).

הפסקים

חלק הפסקים והתשובות, שופך אור על שיטתו של החזו"א. בדרך לימודו וכתבתו כ"כ מתעצם הוא בדרכו הקוהרנטית, ואין הקורא יודע יחסו לצד אחר. אבל כשפוסק הוא הלכה מכיר הוא בפער בין הצדדים, ומדגיש את דרך ההתמודדות עמו. "כידוע דעות בני אדם משתנות... עתירת דברים ללא תועלת, זהו חובת האדם להתמך בדעתו ולהחזיקו לאמת, דברי זולתי לא ישפיעו עלי כמו שדברי לא ישפיעו על זולתי" (תרנא). "מה אעשה שבלבי אין ספק וכו' וא"א לי לפתותו לפי זה" (צד).

התבטאויותיו משקפות את ההחלטיות שמחזיק בדעתו, ואת ההבנה שאחרים כלל אינם 'בפרשה' זו. מענינים דבריו בסי' יט: "בלבי מצטייר ספור בשם הגר"א על אודות הפיכת היוד אמת ואפשר שהגר"ח והפאת השלחן לא ידעו מזה כי תלמידי הגר"א לא למדו לפני הגר"א רק בקרו אותו לתכופות ימים מספר ולא קבלו רק ענינים בודדים כפי ההזדמנות". ובסי' כג כתב על אותו נושא: "לבי נוטה כי המסופר בשם הגר"א לפסול אמת, אבל אין להתחשב הרבה עם נטית הלב בלי יסוד שכלי". עדיין באותו ענין הוא כותב: "ובכלל כל נשמה קבלה חלקה בתורה, ואין זו חלקי לחפש, ומה אעשה כי על דעתי... ודעתי קצרה לעי' בזה מפני שאין כאן סוגיא לעין בה ולהיות חוקר בספרים בדברים יבשים אינני מסוגל לכך, ומה יחסר לנו אם נחזיק בכתב הברור לנו". מצד אחד הדבר פשוט לו, לפסול ספרי תורה של רבים, מעצם הבנתו בתמונת אות הצ', ומן הצד השני אומר הוא על פרטים בענין זה שהם מצטיירים בלבו, זה חלקו בתורה, אינו רוצה לחפש, וגם מה יחסר לנו אם נחזיק בכתב הברור לנו?

בסי' שנ עורך החזו"א באופן יוצא דופן רשימה ממוספרת של יותר משלשים עמודי הוראה הסוברים ששביעית נוהגת בזה"ז (דומה מעט לרשימת הקה"י בסוף שיעורים של תורה מנין הפוסקים שכתבו כשיעור הגדול).

יש מן הדברים שהם כעין מהדו"ק לס' חזו"א, שאין בהם שום חדוש, ואף הדפסתם היא ענין לחובבי לשון רבינו או להיסטוריונים, אבל לא לס' ההלכתי, כמו סי' תרנט, צוין עליו "יעוין חזו"א בכורות כה ב", אבל באמת אין בנדפס כאן שום חדוש על האמור שם. אף האמור בסי' ל אינו מוסיף כלום על החזו"א או"ח כח ג שצוין שם, וגם נכפל בסי' תה כמצוין שם (סימנים צו וצח נדפסו כבר בס' או"ח סי' קנו כמצוין עליהם, ולא מובן מה הטעם לכפלם, ויותר בלתי מובן מדוע סי' עט שנכפל גם הוא בס' או"ח שם עמ' 510 לא צוין עליו הדבר. וכן הסימנים נד-נו, כבר נדפסו בחזו"א או"ח, ולא מובן מדוע נכפלו וגם נכתב עליהם שלא נדפסו).

ויש שנתחדשו בהם דברים, וצריך לדקדק לשום לב עליהם, כך למשל סי' קלד, מתייחס כנראה לאחד שרצה להתיר תולעים הנוצרים במים בכמה טענות, נוסח א' של התשובה נדפס בחזו"א יו"ד יד, והנוסח השני נדפס כאן.

לשון השואל אין עמנו, וגם העורכים לא עשו ממנו תקציר, אבל משמע שהמתיר רצה לומר דכיון שהבריכה שבה התולעים קבועה וקיימא, אין עליה שם מעיין, אלא דינו כמושכין ואינם נובעים, או אולי אפילו ככלים. וע"ז כ' החזו"א במכתב הנדפס בספרו דגם במופסקות, אם אביהם שרץ שפרה ורבה זרעו מיוחס אחריו ואין לו דין שרץ בכלים.⁴ אבל במכתב כאן ר"ל החזו"א, דאף שהבריכה קבועה חשיבא נובעים, וטעמו בחידוש הידרולוגי, שהמעין לוחץ עליהן ומעמידן שלא יריקו מימיהן לצד המעין דרך הצנור שבאו המים. אמנם לפי הידוע לי במציאות אינו כן, או עכ"פ נדיר מאד שתהיה כן המציאות, והמעיין אינו בא בלחץ ובצינור, אלא מהיקוות המים מתוך האדמה, ואין בו כח להחזיק מים שתחתיו אלא הוא נוטף מלמעלה. ואולי לכן חזר בו החזו"א בספרו. (ויש לשים ג"כ לדבר מעניין, שכ' שם במכתב דאין שרץ זה ממעט בשפה"נ, והלא הש"ע רא נב סובר דממעט, וכנר' כוונת מרן למש"כ ע"ז בחזו"א קלג ט.)⁵

החזו"א הרשמי אינו מתעכב כ"כ על דברי אחרונים, ואינו משקף את הספקנות המלווה את הלומד בהציעו חידוש או בהתווכחו עם רעיונות של קודמיו, ובספרינו נמצא את החזו"א הצעיר גם בשלבי פילוס הדרך, ואף לשונות ישיבתיים כדוגמת: "יש לחקור" (תרא), אשר לא ייראו ולא ימצאו בספר חזון איש... "ה' יעזרני להבין את ברורן של הלכה זו" (תקלו), משפט לא אופייני לחזו"א המבוגר, גם מחמת שסגנונו אינו מלוטש, וגם מכיון שנסתיים בלי בירור והכרעה.... (וראה בסי' תקסה אות ו: "דבר זה איני מבין וצריכה לי רב").

4 וזה קצת צ"ע דא"כ נפל כל ההיתר בבירא דמנין לנו מי אביו של אותו שרץ, ומה שהביא החזו"א ראי' ע"ז שכן הדין בדגים טמאים שהכניסן לכלי והולידו שם, הלא יש לחלק בין דבר הניכר שאביו הוכנס מן החוץ, ובין דברים שאינם ניכרים ובטלה היווצרותם למים מחמת שא"א להכיר מוצאם.

5 עוד בעניני בירור המציאות, בסי' תרכד הן בד' התוס' ע"ז יא. שהמאמר לא פסקו מעל שלחנם צנן וחזרת, הוא רבותא שהיו להם סעודות גדולות שהוצרכו למינים אלו שמחתכים ומהפכים וכו' (ולא כמפרשים שהרבותא היא שהשיגו צנן וחזרת בכל העונות). וכ' שגם לפירושם יש יחוד במה שהשיגו בכל העונות, "ומה שאנו רואים אינו כלום שאין אנו בקיאים ברפואה", כנר' כוונתו מה שרואים שיש צנן וחזרת בכל העונות, הוא משום שאין זה הצנן הראוי לחתך ולהפך וכו' כמבואר בדבריו בהמשך (ויש שם שיבוש: "ומי יודע איזה איש שבמין יפה ותנאי גדולו", והמלה איש אין לה שום מובן), ולדבריו הרבותא היא שהיה בשולחנם צנן וחזרת מן המין המתחך וכו', ונר' דחוק. ומביא שם בשם מהרש"א שבימות הגשמים מגדלין אותן בעציצים, (ובמהרש"א לא כתב אלא שמגדלים אותם במערות מחמת הקור), ובאמת חזרת גדלה בימות הגשמים, ואל"כ לא היה אפשר לקחתה למרור (ואולי כוונתך לרעטי"ך הנקרא כיום חזרת, אבל אין זו חזרת דמתני'), והוא להיפך, שחזרת הוא מירקות העלים (ולכן אמרו שם שמהפך אוכל, שהסיבים נתפסים בפחמימות ומושכין אותם כלפי מטה, כידוע בזמננו. וקישות המרחיב הוא כעין אבטיח שלנו שמלא נוזלים), ואלו מטבען אינן גדלים בקיץ מחמת החום, והצנן אינו גדל בחורף מפני שהוא שורש, והשרשים מרקיבים בחורף ובזמן שהאדמה לחה, והדרך לאספן בקיץ.

בסי' תרט עוסק בהערת הרה"ג משווערזנא על הפנים יפות והדרכים ליישב דבריו, ובסי' תרלג "בשם הגאון ר' אברהם שמואל דיסקין בעהמח"ס לבני בנימין", בסי' תרמה דן בדברי ה'דברי מלכיאל' שלא הועלה על דל הס' חזו"א, בסי' תרנט פותח בשדי חמד כמקור, ועוד כיו"ב. (בסי' קסט כותב: "בס' השמושי חכמת אדם", ובסי' עא: "הריני סולד מדברי הנשמת אדם", והוא במובן של נמנע ונרתע, כמו 'יד סולדת', ולא כבלשוננו).

גם כאן, הן במכתבים הן בכתבים, ניכרת השקפתו על פירושים שאינם ישרים, וברוב שיחו וכעסו כעס הפנים, מתבטא הוא חריפות על פירושים שונים, שהלומד הפשוט היה רואה בהם לעתים רק אפשרויות שונות לפרש: הזלזול בדעת ר"ת ולומר הכרעה שעיקר כפרש"י דפרש"י ודאי ופר"ת ספק נגד כל רבותינו ז"ל מכאיב לב (יד). הוציא לעז על ר' שמשון ברוך שאמר ז"ל שהעיו פניו נגד כל הראשונים וכו' הוציא לעז על מרן הב"י שג"כ לא נשא פנים לכל רבותינו הראשונים וכו' (כ). "הקיל הספר במחי כף לומר שכל הגאונים טעו" (לה). "חלילה לבנות יסודות ע"ז ולהחליט דינים עי"ז" (עא), "דברים שאסור לשמען על רבותינו" (קכז) "חס וחלילה להכניס עצמנו לשקול ע"פ שכלנו ולומר שיש חילוק בין הזמנים או בין עשיר לבעה"ב" (רצח), "זה הראשונים ז"ל מוסרים נפשם על כמו אלו" (שלא), "חלילה לעקור גוף מה"ת... ויש לחוש משום בל תגרע" (שעד). "חלילה לחשוך להרמב"ם בזה" (תכ). "חלילה לומר כן" (תלד, אחרי 5 "זה אינו"), בסי' תנא אין מרן כובש קפידתו ומכריז: שקר!!

גם כאן מתגלות תופעות המוכרות לנו מספרי חזו"א, בסי' רצה כותב מרן שהרש"ש אינו תחת ידו. ובסי' שד כותב שהתעכבות המכתב היא בהתעכבות הושטת הדפדפת מן הדף (-המדף) לפוריא...⁶ עיכוב של מספר ימים לכל הפחות. אם בחזו"א עפ"ר הדברים 'שלא בעיון' נסמנו בכוכבית, כאן בא כמה פעמים בגוף הדברים "כ"ז כתבתי בעיון חוציי" (תקע), "כ"ז כתבתי שלא בעיון גמור" (תקעא). ויחד עם אלו ההתיחסות המבטלת לעניני הגשם, כאילו הם עסק צדדי המוטל עליו לעתים רחוקות: "מצבי לא נתבסס עדיין אך על הרוב אין לי עסק בזה" (קנב).

בתשובותיו מתייחס רבינו לחזו"א כספר בר סמכא, "ראיתי בחזו"א יבמות" (סי' רל, וכע"ז רנד, ובסי' רצ דן בד' הס' חזו"א ומיישב בשני אפנים: "נעלמו ממני דברי ר"מ, א"נ משום דלא פסיקא לי..."), ובין המענים להשגות נמצא: "נעלמו ממני דברי הר"מ ואין זו פליאה כלל וכלל וכבר הרגשתי בזה" (רצ)

6 הפירוט הזה נראה כפירוט שבא לבן משפחה המכיר את ההתנהלות בבית החזו"א, והלומד בישיבה באלול תרצה, ובסופו נכתב "ברכה מיוחדת לחיים שיחי", גם זה מתאים להיכתב לא' מהמשפחה. וכנראה המכתב נועד לה"ר שמריה בלמדו בישיבת חברון, וחיים הוא רבי חיים סוויאטיצקי בן דודו (=הגאון ר' חיים סוויאטיצקי זצ"ל בן אחותו של מרן, תלמיד חכם גדול שעמל ויגע בתורה כל ימיו מתוך הצנע לכת. הרביץ תורה רבות בשנים בישיבת 'תפארת ירושלים' בניו יורק, והיה מקורב מאד לרה"י מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. מח"ס עץ חיים). הנמען ביקש מהחזו"א סיפורי צדיקים לחיזוק, והשיבו שמן הסתם בטח משפיעים בימים אלו די חיזוק בישיבה, "אחשוב שד"ת אין צריכים חיזוק"... כך הפך בנו של תלמיד הח"ח, לתלמיד החזו"א...

כתבים

אף שהיה מרבה רבינו לכתוב, ובכל כתיבה באים עשרות פרטים קטנים, לא היה אמן הכתיבה. אין כתיבתו זורמת ומופשטת לקראת הקורא, אלא סבוכה ואחווה היא, חבוקה ודבוקה בעומק עיונו. רואים אנו אותו כותב את אותו מכתב פעמיים ושלש (למשל סי' תעג ועוד רבים, ואף סי' תקעז "משחר ימי נעוריו", הטקסט הראשון המפורסם ממנו, נכתב פעמיים, ונראה שהראשון נקטע באמצע, ולא היה מרוצה ממנו וכתב חדש), וכל פעם פותח בהדגשת נקודה אחרת, אבל שוב יש לכתוב את אותה התכונה, שאי אפשר לעמוד עליו בלתי אם קרא הקורא כולו ו'החזיק ראש' מתחילה ועד סוף. הכתיבה הנחשבת בהירה היא שניתן לעמוד על כל חלק בפני עצמו מבלי לקרוא כולו. אבל זו אינה לתכונת נפשו של מרן, לקלים המירוץ, ואותו בן הענק שעץ חניתו כמנור אורגים, אי אפשר לו לצייר ציורים, לסייד ולכייד. אין כתיבת רבינו נותנת לנו את הסיפוק המיידית שבחידוד הדברים וזרימתם. אין השומע קופץ מיניה וביה בהתעוררות, אלא כשהוא מסיים להכיל ולהבין את כל הסימן כולו.

ולמרות שהיתה תכונתו היפך אותם המחברים, שדבריהם חרוזים מרגליות, וכתביהם יוצאים מבית הדפוס בזה אחר זה, קלי הכתיבה. אותם ש'שם הכותב' ממיר ומתרגם רעיונותיהם לחיבורים ערוכים ושמורים. אלא היתה כתיבתו שיקוף מדוייק של צורת עיונו העמוק, ודרשה ממנו מאמץ כביר ועצום (והיכן שלא היה מוכרח, אמר: "אין דרכי להתעכב במסובכות מפני רפיון הכח ואנינות הדעת", רעא), ציור כל היקף הענין ורישמו כדיאגרמה ענקית המצטיירת במח האדם, והקרנתה אל הדף. וכך, אחר שהכין עצמו לכתבה, מילא כל הגליון בני קולמוסו, בלי שום גמגום ותיקון, העתק מדוייק של סבך העיון, ודרך המוצא מן הסבך: "הדבר מוכרע...". אוי לו לדור שאותו צייר אמן אינו שרוי בינינו!

מלשונותיו בספר זה: "הזיקה והקדושין הן ב' כחות לוחמות במלחמה תמידית ואינן באין לעולם לידי מדת מנצח ומנוצח" (תק"ח), "נתן הוא ואמרה היא, נראה דמבעיא לן אי הוי ענין מוכרע לפי חכמת המשפט" (תקס"ג). בבואו לבאר חילוקים בדעת בני אדם, שאין הגדרה למדנית מתאימה עבורם, כותב רבינו: "נשמת האדם עשירה בגוונים וא"א לירד לסוף דעתה למה קוראה לזה ישר ולזה מגונה אבל כן הוא הדבר (נג). על מגדיל אש בשבת כותב הוא במליצה "האש יוצא מקטנותו לבגרותו". בסי' א נכתב: "והשכל קצר מכיוון הצמצום", משפט זה אינו נהיר כל צרכו, ואולי כוונתו בסיבת הצמצום, שהרי ההלכות עיקרן אצילות והן משמשות בעולם המעשה רק ע"י צמצום. אגב פולמוסו מתבטא הוא: "אם באנו לדון... יהיה לנו למשחק... ואם באנו לדון... יהיה לנו למשחק" (קלד).

רבינו נמנע מלהרבות דברים בעניני מחשבה, ורק לעתים, כמו בספרי חזו"א, אגב גררא בא איזה ענין קטן, וגם בנושאים אלו סולל רבינו דרך יחידי המבוסס על עיונו. כמו שגלי' לדרעי' בס' אמונה ובטחון, שנכתב בעצם לרגל אירועים שונים שהתפלמסו סביבתו לפני עלותו לא"י, כמו פולמוס הרבנות בוילנא, פולמוס ההתנגדות למוסר, וויכוח חסידים ומתנגדים, וחיידש ענינים עמוקים ביסודות האמונה והבטחון, ומיד חזר לתלמודו, ולא האריך בזה עוד (גם החיבור ההוא לא נשלם, כמו עוד רשימות עמוקות מרבינו שלא השלימן. כי לא היה דרכו

להשלים בכל מחיר, וכשלא היה עומק העיון והנחיצות השאיר באמצע הענין, גם בספרינו נמצא כמה תשובות כאלו שלא נסתיימו). גם כאן בין השיטין מציץ רבינו מעומק ההלכה אל ים האגדה, וירדן יגיא מפיחו, כך למשל בגליונות לסוטה במלים ספורות קובע רבינו שאפשר שזיווג ראשון הוא מה שנקבע ע"פ הבת קול, וזיווג שני הוא מה שנקבע על פי מעשיו (כהמשך למה שאמרנו בשמו שגם זיווג על פי הבת קול יכול להתקלקל אם לא ישתדלו בו). אגב מליצתו בעניני הלכה כותב הוא: "הרגילים בעמל התורה ועיניהם נשואות תמיד למרום לזכות לאסוקי שמעתא, הם המה המלאכים היוצאים מעמל התורה", (יד), כי באמת אין מקור בחז"ל שיוצאים מלאכים כפשוטו מת"ת או מתקיעת שופר, ואינו אלא מליצת הקדמונים.

בסי' שצח מביא רבינו ראייה מן המקרא להישארות הנפש (במדבר כ כד: 'אסף אהרן אל עמיו כי לא יבא אל הארץ, וכ' שאם אין כל השכר אלא בחיים, אחרי אמרו שייאסף ויהיה לאפס, איך יתכן להזכיר שלא יבא אל א"י. ואינו מובן, שפשט הדברים הוא שימות עכשיו, כי נגזר עליו שלא יכנס עם בני"י. וכי בעי לפרושי שלא יבא אל הארץ היינו שנשמתו בעוה"ב לא תבא אל הארץ?), ואולי נמען המכתב (בספר נראה כי הוא לרפאל הלפרין, אבל באמת אינו אליו והוא שגגה) היה צריך לכי"ב באותה שעה.

בסי' תסז קובע רבינו: "לא לנו לחקור על סוד הדבר אימתי קבעה תורה ריבוי ואימתי כתבה תורה תרי מיעוטי", וצריך טעם מנין כלל זה שאין לחקור בטעם הדבר לפי הפשט, הלא כך הוא דרכי הדרשות שנבין ונבאר בטעם שהתורה נוקטת לשון כזו או אחרת. ואולי כלפי השואל נקט, שאין ערכו ומדרגתו לעסוק בענינים כאלו שמצריכים הרבה ידיעות מקדימות.

לעתים נדמה כאילו יש להצטער, שלא שיקע עצמו רבינו גם במה שנקרא 'מחשבת ישראל', ובוה בלי ספק כח עיונו וסמכותו היה מחולל נפלאות אשר לא נודעו בכל הארץ ובכל הגויים. אבל באמת לא מן השם הוא זה, וגם אילו חי עוד עשרים שנה פעמיים, לא היינו זוכים אלא לעוד כרכים בספרי חזו"א, להשלים מס' ב"מ, הלכות חנוכה, ועוד ועוד. וכל סוד כחו וסמכותו בא לו מהתמקדותו בפרטי ההלכות ובעשותו אותם תמצית כל החיים והויית העולם. ואם היה עושה כן, היינו מפסידים 'חזון איש', ולא בהכרח מקבלים 'מורה נבוכים'.

מלאכת העריכה

מלאכת העריכה של "בני המשפחה", מלאכה גדולה היא להעביר בשבט הבקורת דברים העומדים ברומו של עולם, ומתחלקת היא לשניים: הבקורת הנמוכה, הגהה ותיקון, ציון מראי מקומות, סידור, וכדו'. והבקורת הגבוהה: מה לפרסם ומה להשמיט, איך להציג את הדברים, וכו'.

באמת, כל המלאכה הזו באה לפנינו תחת מעטה ערפל, ונהנית מהילה של "בקשת גדולי תלמידי מרן זלה"ה", ואף הכתובת האנכרוניסטית "הרב ש. גרינמן ארץ ישראל", שבזמננו דומה קצת לחוכא ואיטלולא, כתבתם של הג"ר שמואל ובנו הג"ר שמריה היא בישיבה של מעלה, אצל רבינו החזו"א, והספר נערך דוקא בבית שמש, ע"י נכדו הרה"ג ר' מאיר שליט"א, חמרא למריה וטיבותא לשקייא, ומה הטעם בזמננו, להסתתר מאחורי כתובת מדומה אך ורק משום שהיתה מתאימה לצורת ההתכתבות לפני שבעים שנה?

אין ספק שמלאכת ההעברה בשבט הבקורת מלאכה גדולה ואחראית היא, והיו מעורבים בה ת"ח גדולים, אבל אין המלאכה נקראת אלא ע"ש מי שנוטלה על עצמו, ולא ע"ש העוזרים והמסייעים.⁷

רוב המכתבים והכתבים כבר כונסו ע"י הגאון ר' שמריהו כנודע, ולצערינו הרב התעכב פרסום הדברים במשך עשרות שנים, בלי סיבה מספקת. וחבל שנמנע טוב מבעליו, תלמידי החזו"א ואוהבי תורתו היו יכולים להחכים ולברר עוד מדבריו. אפשר להבין שכאשר חלה הגאון הנ"ל את חליו, רפו כל ידיים ולא יכלו לחתוך דבריו בפניו בחיים חיותו, אבל מעת הסתלקותו חלפו שנים רבות מאד, ואם מעכב כיסו של חברו חשיב מזיק בגרמא, מה נאמר על מעכב אוצר בלום של יהלומים ואבני חן, צחצוחי לשונו של רבינו, סנפרינון שחיצב לימודו, ומשפטי אלמוות שפיסל קולמוסו מלבו הגדול.

(לדוגמא, הגר"א הורביץ ז"ל, מתלמידי מרן, בספרו דבר הלכה סי' יא כ' בנדון יחוד, והדלת נעולה ביניהם, והמפתח אצלה. שמרן בס' חזו"א יו"ד צא ב מתיר במפתח אצלה, ואמנם בתשו' הגרי"ח בשלמת חיים נראה להתיר גם במפתח אצלו, אבל "אין להתיר כתשובה זו כי ממרן זצ"ל בחזו"א הנ"ל משמע שמתיר רק היכא שמפתח אצלה וגם בזה נשאר בצ"ע, אבל למעשה התיר במכתב ובע"פ היכא שהיא סוגרת, וכן אמר מרן לת"ח אחד נ"י דאין להתיר כגרי"ח ז"ל". כוונתו כנראה למכתב הנד' בספרנו סי' רלו, אבל המעיין בספרינו יראה כבר בכותרת שעוסק בכלה שפירסה נדה, ולא ביחוד עם זרה, ובגוף המכתב שיחוד בזה דרבנן ובצירוף הבושה הגדולה שיש לחתן להביא שומר וכו'. פרסום הדברים בעתו ובזמנו בודאי היה תורם להבנת דעת מרן, גם אצל גדולי הת"ח ותלמידיו).

והאמור בהקדמה "ספר זה אינו כשאר ספרי מרן החזו"א זלה"ה שראו אור בחיים חיותו על ידו ומכחו בהם ברור היה רצונו וגמר דעתו וכו'", אינו מדוייק ממש, בספרי חזו"א שבידינו יש הרבה הוספות שנעשו לאחר פטירתו, שילוב של מכתבים, וגם בהם יש מגליונות החומש וכו"ב. וגם אם כרע נפל השמש הנאמן על משמרתו, תורה היא וללמוד אנו צריכים, ובחלוף שבעים שנה לא נעשתה המלאכה קלה או טובה יותר.

ולא אוכל להימנע מלהעיר עוד, על האמור בהקדמה: "מאחר והחלו מתפרסמים דברים ממרן זלה"ה באופן בלתי ראוי ואחראי ואף דברים שיפה ונכונה להם הצניעות הוצאו לרה"ר ודברים שנכתבו למקרה פרטי כהוראה לרבים ואף נתפרשו שלא ככוונתם, ועוד הוסיפו לעשות לפרסם דברים שאינם נכונים מכת"ק כביכול. ומתוך תחושת אחריות ושליחות..." כאילו הדברים האמורים כאן הם הם הסיבה הראויה לפרסום דברי החזו"א אשר העלו אבק בכספות עשרות שנים. ומשמע, שאם לא היו אחרים מדפיסים ממכתבי החזו"א, כך היה ראוי להם להמשיך

7 תפסו להמור"ל בכך שסי' קפב כולו העתקת השו"ע ה' מקואות, וכמוכן שהטעות מצויה בכל, ואין זה אומר דבר, מלבד שהאחריות לפרטים היא על המור"ל והמסדר, ולא על גדולי הת"ח שאינם התייעצו לפעמים, שהרי אין להעלות על הדעת שטעות כזו עברה כמה וכמה ידיים של ת"ח גדולים. לפי האגדה היה זה תחלת סימן שהושמט ברגע האחרון. אבל זו מן האגדות שאינן כפשוטן.

לינמק בכלא, ולא להפריח את השממה הרוחנית בחוצות. א"כ עלינו להחזיק טובה למפרסמים... (והוא להיפך, אי לאו דהדקינהו 'בני המשפחה' ל'געטייפטא' בהנדרונא, לא היו המפרסמים מטיילים כסותם ביניהם). ואמנם השביח הקובץ מן ההמתנה, כי במשך הזמן התפרסמו ונגלו עוד ועוד מכתבים ממרן, והיה ביד בני המשפחה לכנסם לאוצרם ולכרוך בכריכתם.

אין שום ספק שיש הבדל גדול בין פרסום במסגרת כרך נוסף מסדרת חזו"א, תוך הבנת גודל האחריות שכל מה שמתפרסם הרי ייקבע לדורות כחלק מספרי חזו"א, ובין פרסומים לחובבי תורת רבינו ולאובהי שמו, המתענגים על צוף אמריו וחיידוד לשונו. אבל שתי המלאכות האלו אינן סותרות, ואין זו מעכבת את זו. תלמידי חכמים מפרסמין זה את זה מקל וחומר. בפרט שגם בספרנו באו הרבה דברים שלא קבעם מרן לדורות, ואדרבה נראה שלא נועדו כלל לפרסום.

דעת לנכון נקל, שבדורינו, אין 'הצניעות' בהסתרת המידע שדברי חזו"א בסי' קכב 'עושיין כן ע"פ הוראת הרב - - -', מתייחסים אל הראי"ה קוק, למשל, באמת מונעת לדעת זאת. וגם אם שקלו בדעתם גדולי התלמידים שאין ראוי לקבוע כן לדורות בתוך ספרי חזו"א, בודאי אין לחשוב כדבר לא ראוי המכניס ידיעות כאלו בתוך ספרי ההיסטוריה והגנוזות. האמת אהוב מכל. כך בסי' שצב: "ע"ד חשש ערלה יש לסמוך על - - שליט"א", המכתב פורסם בכמה מקומות, ובר הסמכא הוא הרב"צ יאדלר, בסי' שצג: "ע"ד חשש ערלה - - - - והערה מיעוט...". נדפס בפאר הדור (ח"ד עמ' נג מכתב להגר"מ ברגמן) ונכתב שם "ההוראה מסורה למורי ירושלים ת"ו". ויש לדון אם הדרך הנכונה היא להעלים דברים כאלו. (בסי' שצד: הדפיס הגאב"ד - - חוברת על זה, הוא הגאב"ד פ"ת, המכתב נדפס בדרך אמונה ג).

אמנם יש לציין שזה תואם להכרעת "בני המשפחה" בהקדמה לקובץ אגרות, שהשמיטו כל השמות (מלבד שמות גדולי הדור המפורסמים). אלא שלא ברור שמה שהיה יפה בשעתו, יפה לנצח נצחים. ובפרט מה שנוגע לעניינים הלכתיים, ומה שמפורסם בכמות אחרות.

בעיה חמורה עוד יותר היא השמטת חלקים מהמכתבים בלא סימון מקפים, בעוד המדובר במכתבים שפורסמו במלואם בכמות שונות,⁸ סי' לט מסתיים בספרנו במלים: "דקדוק בשמירת שבת וכו' הוא הטוב שבתיקונים". אך בכת"י נוסף: "כי לדעת ר"ת עדיין היה יום וכ"ה בשו"ע וכן לר"י דבה"ש דידיה מאוחר וסומכין ע"ז בתפלת מנחה". ניתן להבין את החשש שיקלו על פי הכתוב כאן, אבל מה התועלת להשמיט מכתב ידו שפורסם ברבים בכמות שונות? והאם לא נכון יותר היה לציין דעת חכמי דורינו על האמור ולסמוך על הקורא המשכיל שיבין את אשר לפניו?

גם במקום שבאו סימני השמטה, לפעמים משתנה המשמעות, כך בסי' שצח: "לקבוע יום אחד בכל שבוע - - כדי שתהי' הכונה יותר רצויה", המכתב לרפאל הלפרין, ופורסם הצילום על ידו בספריו, הנוסח המלא הוא: "ואני מציע תפלת מנחה של עש"ק כי העת מסוגלה לשפע קדש לקראת שבת מלכתא, וטוב להתפלל ביחידות, כדי שתהיה...". כמו שהוא לפנינו א"א להבין מה הוא כדי שתהי' הכונה יותר רצויה, ומשתמע שע"י קביעת יום בכל שבוע

נעשית הכונה יותר רצויה. גם כאן יש להבין את החשש שיסמכו על האמור, אבל לא בהכרח שהמדה הנכונה היא לחתוך ולסרס את המפורסמות.

ויש לשים לב, שגם אם הכוונה בהשמטות אלו רצויה, הרי פוגעת היא בחזקתו של הספר. שאם היינו מקבלים כפשוטו את האמור בהקדמה, שבמקום השמטה יש סימון, הרי היינו יודעים ובטוחים שכל מקום שאין סימון מקפים, הלשון לשון רבינו, הקול קולו והידיים ידיו, ובכל מקום שיתעורר ויכוח או ספק, יכריע מה שיצא מתחת ידי היודעים, והמערער היה עליו להביא ראיה: "מאי שייר דהאי שייר"? והשתא איתרע ליה חזקה לדורות. תנא ושייר. ומי מפס בין התארים של הרב קוק (אגרת שיד), ודברים שאפשר אולי לטעות בהם כדלעיל, ובין דברים אחרים. הויכוחים לא יוכרעו, ומי שלבו נוקפו יוכל לייחס כל מה שירצה ל'בעלי אינטרסים' וכדו', מבלי להבדיל בין מילתא בטעמא ובין דלית בה, ויאמרו אין למדין משיטה אחרונה.

יש לקוות שבמהדורות הבאות יושמט הקטע "מאחר והחלו וכו'" מן ההקדמה, ולא יהיה בבחינת 'כתבוני לדורות' על כל הטעם לפגם שבו. שאין כדאי ויכוחים כאלו להיכנס ולהיאחז בשולי אדרת רבינו הגדול, אפילו לא בהקדמה לספר. והרי אילו רבינו היה קיים ועומד בתוכינו, אין ספק שהיה משיב בבת שחוק: הנח להם לישראל, יתפרנסו עוד כמה יהודים מ"חזון איש"...

ובל ניתן לעב קטן זה להטיל צל על המלאכה הגדולה שבעריכת ספר זה, כשאנו עוסקים עדיין בביקורת הגבוהה, הקורא בספר לא יוכל לדעת כמה עמל ועיון הושקע ע"י גדולי הת"ח להשוות כל קטע וקטע לכל הידוע לנו מתוך ס' חזו"א שבידינו, ולהחליט מה לפנים ומה לאחור, לברר היטב על מה נסובים הדברים. ורק ניסוח הכותרות הוא מלאכת חיבור לעצמו, והרבה פעמים בלי הכותרת יוכלו לפרש את השאלה באופנים שונים ומשונים (למשל בסי' קמט "הכשר כלי זכוכית", אי אפשר להוכיח מן התשובה שזה הנושא, וצריך ידיעה מוקדמת, ורק ע"י שאלת חכם יש לנו חצי תשובה, ובאמת כדאי לבדוק אם היתה כאן ידיעה מוקדמת. בסי' קנח נתפרשה השאלה תחת הכותרת "שאלה", ולפעמים רק תומצתה השאלה בכותרת, עס"י רסו¹⁰), ורק הידוע ומבין ומברר יכול לסדר הדברים באופן קריא ומבואר כמו שהוא לפנינו. (אם כי אודה ולא אבוש, שלא ירדתי לעומקה של הכותרת בסי' שפז "מציאאות", מה משמעותה – בקו"א ח"ב סט "המציאאות", וכנ"ל – ועי' סי' תרלד שהכותרת מגדירה את האמור כ"הערות ראשוניות").

כמו"כ מלאכה עצומה היא תימצות דברי השואל באופן שלא יכביד על הקורא, ועדיין יהיה אפשר להבין בקלות כוונת השאלה והמו"מ. גם בסוגיות עמוקות ומסובכות.

9 ובפרט שכל הגעת הכתבים לידיים מסויימות דוקא, אינה אלא משום דרך היתור של תלמידי החזו"א ההולכים בדרכו, שבכל מקום שבאו להצר רגליהם, מלאו פיהם מים וויתרו. ולא חשו על יתרת הכבוד ודררא דממונא.

10 הכותרת לסי' קכ: "אתרוג החלול בתוכו מחמת זקנה", אבל אינו מבואר בתשובה שהוא מחמת זקנה, אלא רק בתשובה שאחריה. ואם באנו לדקדק בתשובה הראשונה מתיר בהחלט, והשניה ב'קרוב הדבר', הראשונה עוסקת האם ראוי לאכילה והשניה מדין נשפכה כקיתון.

ועדיין, ענין ה'צניעות' מקשה עלינו מעט, כפי שראיתי בכמה מקומות, ה"ר שמריהו הדפיס בסטנסיל את התשובות וגם את שם השואל במקום שהיה ידוע (למשל בסי' רלז נכתב בסטנסיל: "לר"ש סובל", הוא בעל המחבר שלמת חיים שאלות ששאל מהגרי"ח"ז, ובספרנו הושמט), ואילו בספרינו הושמטו כמעט לחלוטין שמות הנמענים. וכנראה מחמת כמה מקומות שהיה צורך בכך, הושמטו כולם "שלא לבייש את מי שאין לו", וחובבי שמו ומעשיו של מרן לא ימצאו די מזור וסיפוק לחפצם. סי' לה, לפי הכותרת, הוא "רשימה לקונטרס בענין השיעורים", החזו"א עצמו מכנה את האמור בגוף הרשימה: "הספר הנוכחי"? וכי למה לא נדע באיזה קונטרס / ספר מדובר, האם קונטרסו של הקה"י בנושא, או קונטרס אחר שלא יצא לאור, ועל ידי מי? סי' עג הנסוב על קונטרסו של הגרמ"י שלזינגר, נחשב ע"י המו"ל כנראה כמפורסמות שא"א להסתיים, אבל הרבה מן הנמענים והשואלים של מכתבים אלו ג"כ נחשבים כמפורסמות, והמכתב בסי' קצז לגרא"ז מרגליות מצולם עם נמענו כבר ב'פאר הדור', וכמוהו לעשרות בספרינו, ומה הטעם להסתיר זאת? סי' קמב ממוען לגרא"ז מלצר כמבואר בגוף המכתב, ומדוע לא יצויין הדבר במפתחות? בסי' צט כותב החזו"א: "למש"כ המחבר שליט"א לק' סי' ב' סק"ד", ומי הוא זה ואיזה הוא שממימיו אנו שותים ושמו אין אנו מזכירים? (הוא ר"ש שבדרון זצ"ל בקונטרס אהלי שם. וכן בסי' תרלד הושמט שם הספר שכתב טעם הרמב"ם בפסולי המוקדשין וכו', ורבים כמותו, והמעייין יתמה על החפץ).

סי' תמד הוא גליון על ספר ציץ אליעזר, וכאן אין לנו אלא תימצות השאלה "כתב..", האם אין זה כבודו של החזו"א להתייחס לציץ אליעזר, או שאין זה כבודו של ציץ אליעזר שיכתבו עליו גליון??

לפעמים אחרי השמטת הפרטים, לא נאמר בעצם דבר, כאותו מברק של חלמאי, כך בסימן תקצז משיב רבינו "זמן קריאת המגלה לכלכם כירושלים", אלא שהמדפיס תלי תניא בדלא תניא, ולא ידוע לנו להיכן נשלח המכתב, (אם כי יש לשער שנשלח לאחת משכונות ירושלים החדשות). וכמובן שאין להקיש מזמן החזו"א לזמננו עקב השינויים במציאות, אבל מתמיה הדבר שלא השאירו לנו אפילו ממה לא להקיש. דבר מעניין נוסף ניתן לראות במשפט השני של תשובה זו: "וע"ד הגמ' ב"מ ס"ב יש להאריך אבל קשה עלי לפי שעה. ליהודים וכו', אורה זו תורה וכו' אי"ש", בכך מסתיימת התשובה בלא דבר, לא ברישא ולא בסיפא. אלא שבספרינו נסמך לה קטע אחר העוסק בסוגיא זו של ב"מ ס"ב, ורשום עליו א' ז' אדר תרצ"ו. ונראה מסמיכות הענינים שהחזו"א נשאל מתלמידו הירושלמי שאלה מעניינת, ואם כי לא עיין בה עד כדי לשלחה, רשם לעצמו על אותו נייר תירוצה, ובא דור שלישי וזכה בה. אבל באמת המעייין במקור הדברים (קובץ זכרון יעקב תשל"ט) יראה שאינו כן, והמדפיס חיבר הנושאים לפי הבנתו, אבל ההמשך מזמן אחר, והתאריך שייך לחלק הראשון של הסימן.

אני לכשעצמי הייתי משמיט מחמת הצניעות את סי' קמא: "רב שלומים לעמלים בתורה יחיו. אין הפירוש ריחא מילתא אם אסור ריח, דבמידי דאסור בהנאה ודאי אסור להריח וכו'", שדומה לתשובות הגאונים שהיו שואלים אותם מקהילות שאין בהם תלמוד, ולא ידעו להבדיל בין מי ביצים למי בצעים, ואולי נשלח לצורב מתחיל שלא ידע שפירוש "ריחא מילתא" הוא אדים שנספגים ע"י בישול, ולא שיש מחלוקת אם מותר להריח ע"י החוטם...

בסי' קנח הובאה פסיקה קצרה: "אין לחוש דיעבד בעבר הוסת או עו"ב, וסגי בבדיקה דהשתא", ולכאורה אין בה שום חדוש, מבואר הדבר בשו"ע יוד קפד ט, אלא שהמעין בספרינו סי' קסז יראה שהחזו"א חידש טעם להחמיר בזה, עי"ש, ונו"נ בזה עם בני משפחתו ועם אביו, ולמסקנה אין הדבר ברור לו. ואמנם סי' קסז מתרס"ז, וסי' קנח מן הסתם מאוחר, בזמן שהיו מריצים אליו שאלות על דברים המבוארים בשו"ע (וכן יש ללמוד ממש"כ ביו"ד פ כב עיש"ה), אלא שבספרינו לא צויין כלום בסי' קנח, והטילו המלאכה על המעיין.

הבקורת הנמוכה גם היא מלאכה גדולה, הדברים נכתבו בחסרון של הרבה מראי מקומות בסיסיים על גוף הדברים, אשר המסדר הוסיפם לנוחות הקורא, ומלבד זאת צויינו גם הרבה מקבילות לספרי חזו"א, ותוקנו משפטים שכתובים בצורה לא מובנה. בהרבה מקומות קשה להבין את אותיות הסטנטיל של ר' שמריהו, או שבא בצדם תיקונים עמומים.

בהקדמה נאמר "במקומות שמופיעים נקודות... או קו – כך הם נמצאים בעצם כתי"ק, אך במקום שהושמטו על ידינו מלים או פסקאות רשמנו קוים אחדים - - כאשר הסוגריים נמצאים בכתי"ק הם צויינו בסוגריים מרובעות".

ועל כך יש להעיר, סי' צז נדפס כבר בחזו"א או"ח סי' קנו עמ' רנו, בספר באו בו שני מקפים (סביב המלים אף שהן וכו'), אבל בספרינו לא באו המקפים האלו, א"כ אחד מן השניים לא דק, ופורתא הוא דלא דק...

הסוגריים המרובעות, אינם כוללות רק סוגריים מכת"י, אלא גם הגהות וציונים מה"ר שמריהו, אלא שבא עליהם סימון 'א"ה', ולכן לא טרחו להוציאם מן הכלל (ראה סי' טז, קג, רו, ועוד רבים). ואפשר שיש איזה תיקוני לשון שלא באו בתוך סוגריים בכלל, כמו ציוני החזו"א בסי' צט וק שמשודרים לפי סימני החזו"א החדשים שנעשו אחר פטירתו. וכן בסי' שעה (השווה קו"א ח"ב קסב. והשווה גליונות לטור יו"ד רה למובא בחזו"א יו"ד קמב א).

הקוים שלפי האמור בהקדמה באו במקרה של השמטה, לעתים אי אפשר להבינם בתורת השמטה, וכנראה שבאו גם כאשר ישנו חסרון בכתב היד, ראה סי' קא, ס"ס קכז, ס"ס קסז, קפג א, ס"ס רט, סי' תרב (עמ' שעו), סי' תקלו (עמ' שיא), סי' תקפא, שביניהם יש משפטים שנעשו ע"י הקיטוע חסרי פשר שבמצבם הנוכחי הם ענין לפותרי חידות.

הסוגריים המשוננות, באות גם להבהיר, בסי' קכד אות ו אי' "כ' ריטב"א... וכ' דקצת {משמע} מהא דאמרו בן כפר...". ואם באנו לדקדק, לשון הריטב"א אינו כן, אלא "קצת סעד לזה", ואפשר שבכוונה השאיר החזו"א מקום פנוי כי רצה לדקדק בביטוי זה של הריטב"א (כנראה במקום המקביל באו"ח סי' קנב).

יש עוד מקום לתיקון ושיפוץ הנוסח, גם בקטנות ממש כמו "שואל ומשיב חמישאי" (קלב) במקום חמישאה, "זכרון יהוסף" (סג) במקום זכר יהוסף, "להיפטר מדבר הלכה" (תקנב) במקום "להיפטר בדבר הלכה". בסימן רג העוסק בניקוד המקראות, נוקד בטעות: "מְצָה", במקום "מְצָה". ואף יותר מזה, משפטים שגויים ולא ברורים נמצאים בספר, בעיקר בכתבים שנכתבו בצעירותו ובמקומות שלא היו רגילים לדבר בעברית, עי' סימן תרא: "כל המחקין כולם צריך שיכתוב ודין קיומיהון ר"ל צריך לכתוב פלוני, תיבה על המחק". המשפט כמות שהוא אין

לו מובן, וצ"ל "לכתוב תיבה פלונית על המחק", וכנראה נכתב ע"פ התחביר באידיש "פלוני תיבה" במקום תיבה פלונית.

בפתיחת סי' רמו: מובא התאריך: 6 אדר, ומוצע תיקון (ט' אדר?), נראה שתיקון זה אינו מכותב המכתב וגם לא מהחזו"א (ראה: ס' הזכרון אדרת אליהו), ולכן אולי היה ראוי להציעו באופן נפרד מהטקסט.

וגם בציונים יש עוד להוסיף, סי' תקעא פותח: "כתב הרא"ש...", והיכן כתב לא צויין (ב"ק פ"א סי' טז). ואף על תוכן הדברים, כיון שהחזו"א (מימי עלומיו) כותב בלשון ספק, נאה ויאה היה להרחיב את היריעה לפני הקורא, כדרך מוציאי ספרי קדמונים המפרשים מה שרמזו וסתם המחבר הגדול. למשל בסימן תרא: "כמדומה דלר"א דאמר ע"מ כרתי מהני אם מעידים ע"פ" (מעידים על קיום המחק), ויש לציין לתומים מה סק"ח ואו"ש פכ"ז ממלוה ה"ח שדנו בזה מפי ספרים ומפי סופרים, וכן בחזו"א אה"ע פז לג.¹¹ (ובהמשך הקטע כותב: "מגו, אפשר דלא הוי דהוא להוציא... ולא עיינתי כעת", ועי' קצה"ח סי' מה ס"ק ב ונתה"מ שם ס"ק ו שכתבו דיש בכה"ג מגו, ובנחל יצחק שם שדן למה אינו מגו להוציא. ועוד כהנה).

ובהפניות לדברי רבינו במקומות אחרים, עסי' רסד "אימתי נחשב נוגע בהוראה", שם כ' רבינו שבהוראה באיסור והיתר אף שהאיסור קשור בהפסד ממון הכשירה תורה להיות מורה בין לעצמו בין לאחרים, ואפי' כל ממונו בכף מאזניים, ות"ח רואה טריפה לעצמו וכו'. והרי בזה האריך רבינו באמו"ב פרק ל, והדברים צריכים פירוש, שהרי קי"ל ביו"ד י' בט"ז יח ותב"ש ובסי' שיב כדברי הר"ש ספ"ב דנגעים, דבמקום דאתחזק איסורא חכם אינו מורה לעצמו, וטריפה אתחזק איסורא, וכיבמות עז. דלא מאמינים לחכם היכן שיש לו נגיעה, ובאמת יל"פ ע"פ החזו"א נגעים ד יא שרק בדבר מפורסם לרבים אינו מורה, וצ"ע.

אין ממש שיטתיות בצורך לציין מקורות, ציון ד"ה של התוס' הוא דבר חדש בספרי חזו"א (ובמדה ובאנו לשמר את צורת ספרי חזו"א, הרי הכתיב "חידושים" על הכריכה צורם, למי שרגיל רק בכתיב החסר הקיצוני של החזו"א). בסי' ס ציון מקור הביטוי בו משתמש החזו"א "אומרים לו מרוק" שהוא ל' ירו' ספ"ב דמגלה, (ובאמת אינו הלשון המדויק במגלה ב ז אלא בר"ה א ח), וכך היה אפשר לציין על הביטוי בסי' פא "להחן את פני העיר", מאין מקורו, וכך על זה הדרך. בסי' קג נתבאר שהנדון לטלטל שעון ומשקפיים בשבת היה "לבחור", אבל לא נראה שיש הבדל בזה בין בחור לנשוי, או בין איש לאשה (והיה מקום לחשוב שהודגש הדבר, מכיון שהגרח"ק מונע שעון יד מאיש, אך השמועה מספרת שהענין נעוץ בשמועה

11 ועיקר דברי החזו"א בקטע שם צ"ב, דפשוט' שתלויות שמוכה מתוך השטר שמתחילה נכתבו ג"כ פסולות משום לא פלוג, ולכאוי אין לזה שום ראייה. ולא חלקו הקדמונים אלא בין מה שהוא ממקום התורף שפסול אפי' מוכח עכ"פ במחקין משום ששינה מתיקון השטר, ובין מה שאינו ממקום התורף שאינו פסול אא"כ אינו מוכח. ולענין תלויות משמע בש"ך מד' יד' שאין פסול אא"כ לא מוכח. ומה שהקיש רבינו שאם התלויה חסרה בשטר, דהינו שבלעדיה השטר אינו קיים, זה מוכיח שכולה נכתבה לפני חתימה, לכאוי אינו מוכרח, דאפשר שהוסיף בה לאחר מכן.

משפחתית, שהתיר החזו"א שערך יד לאשה כתכשיט, ובכדי ליישב הכתוב עם השמועה נוספו דברים. ושוב אין לפנינו שיטתיות בהבהרות, מקורן, וערכן).

בסי' רסט למשל, נהג המסדר נדיבות, וביאר בסוגריים משוננות פרטי המעשה והשערות שונות, וגם אין נסתיים הענין, ואף בסי' שעד בא בהערת שוליים פלפול ליישב דברי החזו"א (ובסי' תקמח מבאר בעל הסוגריים תחילת הדברים באופן שא"א להשלים מעצמנו, ובתוך הסוגריים המשוננות באות סוגריים מרובעות, ויש לדון ממי יצאו...), ונראה שבכמה מקומות התקבלו הערות מת"ח שונים וזכו לפרסום, או שבספרי הגנזים אשר לפנינו כבר טרחו וביארו את השאלות ממקורות שונים, והעורך התנדב להעתיקן, אבל אין טיפול שיטתי בדברים הצ"ב.

בסי' רסה כותב החזו"א:¹² "הבקיאות לא בי היא, כי חסר לי גירסא דינקותא ושאר קניני הבקיאות, אבל כנראה דברך אמת, שאין דרשא בגמ' בדין כיון שהגיד", ועי' אוצר מדרשים עמ' 461 "אמר ר"ש וכו' אם לא יגיד ונשא עווננו, כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד", נראה קצת שסמכוהו ללי' המקרא.

עוד עומד על משמר הבקיאות, וכותב: "דברי - - שליט"א הוא ע"פ פרש"י שאם הוא שורף הוא מקיים מצוה, ודעתו דגם בביטול מקיים מצות תשביתו [ד"ז לא נזכר בשום מקום אם לא ישגני זכרון] אפי' לר"י כמו בשריפה". אם הסוגריים הולכות על האמור לפניהם, כדמשמע לכאורה שקטע המשפט לכך, הרי דבר זה ידוע ומפורסם בשיטת רש"י ד: ד"ה בביטול, דגם בביטול מקיים תשביתו, וכך הבינו כל הבאים אחריו ראשונים ואחרונים בדעתו (ואם היינו מפרשים כוונת רש"י, שאין הביטול קיום מצוות תשביתו, אלא מובן ממילא דכמו שיש מצוה להשביתו, ה"נ אם השביתו בלבד ובטלו ואין לו שום חמץ אינו עובר באיסור מן התורה, הרי היו מסתלקות כל קושיות הראשונים עליו). ואם כוונת רבינו על ההמשך, שאפי' לר"י דאין ביעור חמץ אלא שריפה, מודה שמקיים תשביתו בביטול, הרי רש"י בא לפרש את האמור "בביטול בעלמא סגי" שהוא הסכמת הסוגיות, ומעולם לא תלוהו במח' רבנן ור"י, וכך פשטות הדברים. ור"י מצריך שריפה משום שפירור וזריה לרוח אינו השבתה באמת, אלא שמתבטל במיעוטו, אבל ביטול אם הוא בכלל תשביתו (עי' רש"י שמצא לו סמך בתו"כ פ' בהר) הרי משביתו ממש.

בסי' תקסג כותב רבינו "כמדומה לי שיש מפרשים הא דכלב רץ אחריה לא משום ספק בדעת האשה אלא אף באמרה בפירוש שנותנת הסכמתה להתקדש בזה", ומן הראוי היה לציין שכבר הרשב"א קדושין ח: מביא פ"י זה בשם יש מפרשים ודן בו בארוכה.

בסי' תרב מועתקים דברי "שטמ"ק בשם הרשב"א", שכ' רבינו מן הזכרון, ואעפ"כ מסיים ב"עכ"ל השטמ"ק", כשכוונתו שהביא תוכן דבריו (עי' הקדמת דרכי משה), ובתוך הדברים

¹² מכתב זה לבן דודו ש' ליברמן, מלא חביבות, ומזכיר את געגועי אמו של החזו"א לליברמן ושלומו (מתרצ"ו), בעוד המכתב הנוסף לליברמן, סי' תרעד, נכתב בגוף שלישי וניכרת בו ההקפדה, בין שני המכתבים הצטרף ליברמן לסמינר הקונסרבטיבי. בנוגע לויכוח המענין ביניהם בסי' תרעד, ראה באריכות בספרי יורה אורח סוף סי' סט.

נכתב "ככתוב במגיד משנה", ואין לזה מובן, וכנראה השטמ"ק קיצר במקום שהמגיד משנה תלמיד הרשב"א כבר העתיק דבריו. אבל אין לזה שום תוכן בהעתקת ד' הרשב"א לעניינינו כאן.

הגליונות

מקום לעצמם תופסים הגליונות (סי' ת ואילך) לש"ס וספרים שונים, עליהם צויין: "גליונות שנבחרו מתוך גליונות שרשם מרן", ומעניין לדעת אם ישנן עוד הגהות לש"ס שלא פורסמו, או שהכוונה לאפוקי חלק קטן מהגליונות שכבר נדפסו בחזו"א סוף טהרות. או שמא אין הכוונה אלא למעט גליונות על ספרים שונים שלא כל גליון של כל ספר פורסם. בנוגע לגליונות הרמב"ם בא הסבר "שנכתב עליהם שהם מכת"י", וביאורו לפי השמועה, שבגליונות החזו"א להגר"ח שולבו גליונותיו על הרמב"ם מכתב ידו, ובחזו"א על הרמב"ם הופרדו שוב וחזרו לצורתם המקורית של גליון על הר"מ.

הגליונות לש"ס אינם מעור אחד ויש בהם סוגים שונים, מהם פשוטים, מהם סבוכים מדי ואינם כגליונות של ציונים. גליון אחד בא פעמיים, על האמור בחגיגה כ. ובחולין לה. "תנאי היא דתניא", הובא בשני המקומות "תמוה דמשנה היא בפ"ב דטהרות מ"ח". ובאמת בחגיגה לפנינו אי' דתנן, אלא שמסה"ש הגיה "דתניא", ועל זה מתאים לתמוה דמשנה היא, ולמה שינה הגירסה, וכבר תמה עליו הרש"ש, וכן הר"ש טהרות שם כותב בפשיטות דמיתנין לה בגמ' וכו'. ומענין אם החזו"א כיון בהגהתו למסורת הש"ס הנ"ל, או שהגיה על הגמ', ואף בחולין כתב כך למרות ששם אין את ההגהה הנ"ל.

ככל שהספר חזו"א נוקט קו אחד ואינו מתייחס כלל לספרים אחרים בני זמנו וקודם לו, וגם לא דן בעמדות המנוגדות, הרי מגליונותיו ומבין דבריו ניכר שעסקן בדברים היה, וגליונותיו באו על כל הקבצים והמאספים, ועסי' רמא: "מש"כ לדחות ראיית הצ"פ, כבר באה דחיה זו בדפוס בחוברות היוצאות".

הגליונות לטוש"ע גם הם מסוגים שונים, אבל לא כולם יש טעם להדפיס, הגליון לבי"י יו"ד רה, "ברשב"ץ שאלה קנה ליתא, ונראה שהוא ט"ס וכו'", אינו רלבנטי, בדפוסים ישנים היה ציון לשאלה קנה, ובדפוסים שלנו מצויין כהוגן לרשב"ץ שאלה צג, וא"כ מה הטעם לטרוח ולהעתיק את התיקון לדפוס הישן ושהוחלט שהוא ט"ס. (וביותר תמוה, אחרי שהגליון הזה נדפס כבר בחזו"א יו"ד קמב, מה התועלת בכפילתו שוב).

הגליונות לאבי עזרי, מסי' תלה ואילך, לא טרח המו"ל לציין מקומם באבי עזרי, וסי' תלה למשל "בענין השותה יין נסך משום מאי לוקה", לא ידע המעיין אם הולך על האבי עזרי בהלכות ע"ז, או בהלכות מאכלות אסורות והיכן (פי"א ה"א), וגם תוכן הסימן הזה קצת צ"ב, האבי עזרי הביא בשם הגרי"ז שהשותה יין נסך עובר בב' לאוין, ונר' מד' החזו"א כאן שבא לומר שאינו עובר בב' לאוין אלא שהר"מ לומד תקרובת של יין ודומיו מפסוק אחר. ובאמת הרמב"ן בהשגות תמה על הר"מ שתמוה שילקה ב', אבל מגילת אסתר ומפרשי סה"מ יישבו ד' הר"מ שכן דעתו שלוקה ב', וגם עיקר דברי הגרי"ז אינו תלוי בכך שילקה ב', אלא שיש לאו מיוחד ביין נסך ושמחמתו גזרו על סתם יינם ג"כ. ואולי אה"נ לא בא לסתור פי' הגרי"ז בדין הר"מ ה' מאכ"א שם, אלא רק לבאר הר"מ לדעתו כאמור בס' חזו"א ע"ז (יו"ד

נו א). בכלל הגליונות לאבי עזרי חולקו משום מה לסימנים רבים, שלא כמו שאר ההגהות לספרי המחברים, ועדיין לא סודרו כדת, כי בסימן תלו שכותרתו 'הלכות אישות' יש גם קטע מהל' עדות.

אין שיטתיות בהגדרת הגליונות בעיני העורכים, ויש הערות שנכתבו על ספרים או קבצים ואינם באים בסדרת הגליונות (כמו סי' תסד למשל. סי' קפה הוא גליון לשו"ע, וכנר' בטעות נדפס בתור תשובה), תשובות להשגות על חזו"א נמצאות בד"כ בפסקים, ולפעמים בכתבים (כמו תעג, תעד. וכן ההתכתבות עם ר"א פלצינסקי תעז ואילך, שאפשר להבין שאין מקומה בפסקים עקב היקפה), בסי' רע בא בנפרד גליון לפ"ת חו"מ, שלא במסגרת הגליונות לטוש"ע. (גם בין פסקים לכתבים אין חלוקה ברורה ממש, סי' מ למשל, יכול להיות כתבים ולא פסקים, אינו מכתב, אלא מכיון שנכתב להלכה, או שמקביל לכתוב בספר).

יש בגליונות יותר מסתם חדושים והערות. הגליונות על כל ספרי האחרונים והמאספים, אינם רק אוסף של הערות, ולא לחינם טרח לשקוד על דלתות כל הספרים האלו, שלא כולם הם ספרי יסוד (סי' תנד הוא הגהות לנזר הקדש מהמעוּתד להיות הרב הראשי גורן, והוא מההגהות שנועדו עבור המחבר להעריך לימוד תורה, וגם אולי ללמדו מעט בדרכי הלימוד). יש כאן משום התנגשות דרכו של החזו"א, בדרכים המקובלות, לא רק גליונות הגר"ח המפורסמים, המהווים עמק השדים עבור שני המלכים האלו, אלא גם הלומדים שאינם קשורים לחידושה של שיטת בריסק. אפילו הגליונות לאחיעזר (סי' תיב ואילך), גאון גאוני הדור, ולא מלומדי ומפלפלי הישיבות אלא המשיב להלכה ולמעשה, תכנם בקורתי ביותר, לא "אפשר לתרץ", ולא "אולי נאמר", אלא: תמוה מאד, אין כאן מחלוקת, הטעם צ"ע, לא נמצא כלל בגמ', תימא, תימא, ותימא. הלא דבר הוא!

וביותר מעניין לשים לב, שכמו בגליונות הגר"ח, כך גם בגליונות כל שאר חכמי הדור, עיקר ההשגות אינן בהבדל העיוני ובהגדרות הדברים, הנושאים שעליהם 'הויכוח ללא תועלת' כפי שהיה רגיל החזו"א לומר. אלא בתחום הפשוט, של חשבון הסוגיא, וגמרות מפורשות הנמצאות במקום אחר, או אפילו בסוגיא עצמה. החזו"א לוחם בשער הזה גם כ'איש הפרטים הקטנים', ולא רק בנושא דגל עומק עיונו המפורסם. והיא הנותנת, להשקפתו, ההתמקדות בהגדרות הנושא, בסברות וגדרי הדין, לא רק צריכה בירור אמיתת הסברות האלו עצמן, אלא גם באה במקום החשבון ובירור הגמרות המפורשות הנוגעות לדבר. אולי אי אפשר או קשה מאד 'לקיים שניהם'!

וכך כותב רבינו בסי' תקיח: "החידושים הרגילים ממוזגים בהזנחת הנקודה האמתית על הרוב". "אם אמנם ברק של יופי הוא לומר... אבל אין כאן על מה לקבוע הדבר" (תקכח). וכבר במכתב המוקדם ביותר שנשתמר ממנו, סי' תקעז, כותב הבחור החשוב (המחזק את עצמו: "חזק! ואמץ!", תקפ) אברהם ישעיה: "אין רצוני להאריך בפלפולים". לדעתו העיסוק בעיקר מביא אותנו להבנה האמתית ממילא גם בפרטים המסופקים, וכך הוא אומר: "אין ראוי להאריך בטפלים ולא לדקדק בהם" (לג). את התרשמותו הראשונית מ'בית הלוי', מתאר רבינו (בחדש אב תרס"ה) כך: "באלו הימים השגתי ס' בית הלוי.. ומצאתיו באופן אחר שתארתיו

בדמיוני" (תרט, עי"ש בהמשך: האמת אגיד כי הדבר היה בעיני כזר נחשב... אבל מצאתי בהדיא ברי"ף).

* * *

ניתן לסיים את הסקירה, בלשון רבינו במכתב כז: "ומש"כ לפרש על כוונה סודית מפולפלת כאילו יש לכבודו טינא בלב על האמת"... הרי מרוב ישרנותו אינו מבין איך אפשר לפלפל, אא"כ יש טינא מיוחדת נגד האמת. והוא עיקר מה שלמדנו ממנו, מה לא לומר, וע"י שמסקלים מן הדרך כל המוני הדברים שאין ראוי לומר, לא נשאר אלא הדרך האחת המוכרעת מן הגמ', וממנה אין לסור בהמצאות סרק או בכל מיני דרכים, שאין להן מקום מבלי "טינא על האמת".